

Alles Wurst? Alles Käse?

Het Duitslandbeeld onder leerlingen van twee scholen in Amsterdam

BRITTA BENDIECK EN MARTA STEHR

'Rotmof' of 'Schweinehund' – welke leraar Duits heeft deze woorden niet gehoord als over Duitsers wordt gesproken? Telkens weer zijn er leerlingen die een uiterst negatieve houding ten opzichte van de Duitsers tentoonspreiden, telkens weer hoor je uitspraken over de oosterburen die doortrokken zijn van vooroordelen en clichés, en nauwelijks is een wat genuanceerder geluid onder Nederlandse scholieren waar te nemen. Het is wat onderzoekers van het Netherlands Institute of International Relations Clingendael meerdere keren aantoonde: Nederlandse scholieren staan uiterst vijandig en negatief tegenover Duitsers. Maar is dat tegenwoordig nog zo? Klopt dit beeld of kunnen we een verandering en ontwikkeling vaststellen? Wat zijn factoren die mogelijk invloed hebben op het Duitslandbeeld, en hoe kunnen we in de lespraktijk voor een verbetering van het Duitslandbeeld onder de scholieren zorgen? Daarover gaat het onderzoek dat door Britta Bendieck en Marta Stehr in april 2002 op twee scholen in Amsterdam werd uitgevoerd.

Inleiding

Uitgangspunt van het onderzoek vormden de veelvuldige negatieve ervaringen die wij - twee

leraressen Duits op scholen in Amsterdam -met Nederlandse leerlingen opdeden wanneer het over Duitsers en Duitsland ging. Toen we in een beginnersklas in de eerste les naar Duitse woordjes vroegen, noemden de leerlingen 'Sieg Heil', 'Schweinehund' of 'Heil Hitler'. Het animo om Duits te leren, was ook zeer gering: 'Laat de domme Duitsers maar Engels leren, dan hoeven wij hun rottaal niet te leren.' Af en toe zagen we hakenkruisen op schriften en boeken.

Deze negatieve instelling ging gepaard met een grote onwetendheid over het buurland en zijn bewoners. Leerlingen in de onderbouw wisten ternauwernood dat Berlijn de hoofdstad van Duitsland was, maar verder hield het op. Politieke partijen, gebeurtenissen uit de geschiedenis, culturele bijzonderheden - het antwoord van de leerlingen luidde steevast 'Weet ik veel...'

Onze observaties leken overeen te komen met de bevindingen die in 1993 werden gedaan in de Clingendael-studie *Bekend en onbemind*. De onderzoekers vroegen toen 1807 Nederlandse vijftien- tot negentienjarige scholieren wat zij van Duitsland wisten, hoe geïnteresseerd ze erin waren en vooral wat hun houding tegenover het land en zijn bewoners was. Het onderzoek wees uit dat jongeren uitgesproken

negatieve opvattingen over Duitsland hebben en de Duitsers het minst sympathieke volk vinden. Bij het onderzoek

‘bleek 56% van de ondervraagde jongeren een negatieve houding ten aanzien van Duitsland te hebben. Een ruime meerderheid beschouwde Duitsers als overheersend en arrogant (71 procent respectievelijk 60 procent). Bijna de helft beschouwde Duitsland als oorlogszuchtig (46 procent) en als een land dat de wereld wil overheersen (47 procent).’ (Linthout 2000, 14).

Hoewel er meteen na publicatie veel kritiek werd geuit op de opzet van de enquête (gebruik van gesloten vragen) en het tijdstip van de bevraging (na de brandaanslagen op asielcentra in Mölln en Rostock), barstte er een hevige discussie los over de onderzoeksresultaten.

Conform de opmerking *‘Wenn das Deutschlandbild vieler Jugendlicher so sehr durch die Vergangenheit geprägt wird, dann kennen sie die heutige Bundesrepublik nicht’* (Klaus Citron, toenmalige ambassadeur in Den Haag), werd het Duitsland Instituut opgericht, ging men uitwisselingsprogramma’s voor docenten en journalisten organiseren en werd het leerplan voor geschiedenis met betrekking tot Duitsland veranderd.

Maar ook onderzoeken in latere jaren (zoals de Clingendael-studies van 1995 en 1997) lieten zien dat Nederlandse jongeren niet bepaald positiever over Duitsland en zijn inwoners gingen denken. Zowel in het onderzoek van 1995 als van twee jaar daarna scoorde Duitsland op de sympathievraag opnieuw het laagst, en werden ‘arrogant’ en ‘oorlogszuchtig’ als de twee belangrijkste kenmerken van Duitsers genoemd.

Negen jaar na publicatie van het eerste Clingendael-onderzoek en vijf jaar na het laatste wilden we opnieuw de houding onder

Nederlandse jongeren ten opzichte van Duitsland onderzoeken. Onze vraag was: hoe is het beeld, dat leerlingen uit 2-mhv en 4-mhv op twee Amsterdamse scholen van Duitsland en de Duitsers hebben?

We wilden te weten komen of het Duitslandbeeld onder deze leerlingen daadwerkelijk zo negatief is, als wij het beleefden. Verder zochten we naar factoren die van invloed zijn op het perspectief van de leerlingen op Duitsland en wilden we nagaan hoe bepalend elke factor is. Zijn er bijvoorbeeld verschillen met betrekking tot sekse, leeftijd en niveau? Maakt het uit of je veel of weinig van Duitsland weet en is de mate van contact met Duitsers van invloed op de houding tegenover Duitsers?

Methodie

Om tot een antwoord op deze vragen te komen, is een schriftelijke enquête gehouden. In de vragenlijst zijn zowel feitenvragen als opinievragen opgenomen en aan de hand daarvan is naar verschillende categorieën gevraagd:

- identificatievariabelen (leeftijd, sekse, school, klas/niveau, aantal jaren Duits, aantal klassikale uren, leergang);
- les Duits (houding tegenover het vak en Landeskunde, invulling van de les, lesmateriaal, docent);
- contact met Duitsland (familie, kennissen, reizen, briefcontact, tv, wens naar contact);
- houding tegenover Duitsland en Duitsers (invloed van de oorlog, houding tegenover Duitsland, kenmerken van de typische Duitser);
- feitenkennis (wat weet een leerling over Duitsland).

Om vast te stellen of er sprake is van verband tussen leeftijd, school, sekse, aantal jaren Duits en de houding tegenover Duitsland is naar een aantal identificatievariabelen ge-vraagd. Om te bepalen of andere factoren van invloed

zijn op een (negatief) Duitslandbeeld, is ook naar het contact met Duitsland gevraagd, conform onze veronderstelling dat leerlingen met meer contact minder negatief over Duitsland zullen denken. Dat was ook de reden waarom we naar de feitenkennis van de leerlingen vroegen: we namen aan dat leerlingen die niet veel over Duitsland weten, daar een negatiever beeld over hebben, en dit wilden we door middel van deze vragen testen.

De houding tegenover Duitsland is in drie vragen bevestigd, waaronder één open vraag. Hier konden de leerlingen de karaktereigenschappen van de 'typische Duitser' invullen. Deze open vraag is in de enquête opgenomen naar aanleiding van de kritiek op de Clingendael-studie van 1993: de voorgeschreven antwoordmogelijkheden beperkten de keuze van de deelnemers en stroomlijnden de antwoorden in grote mate. Om een spontaan en niet gestuurd antwoord van de leerlingen te krijgen, hebben we ze zelf laten invullen hoe volgens hen de typische Duitser eruit ziet. Bij veel vragen was het mogelijk om meerdere antwoorden aan te kruisen. Daarom zijn bij ons ook vragen met meerdere antwoordmogelijkheden mogelijk (bijvoorbeeld vragen naar de informatiebronnen).

De enquête is afgenomen op twee scholen in Amsterdam waar we zelf les geven, omdat dit makkelijk te realiseren was en de organisatie daardoor beperkt kon blijven. Om een genuanceerd beeld te krijgen over de invloed van de factoren leeftijd, sekse en niveau op de houding tegenover Duitsland en de Duitsers zijn leerlingen uit 2- en 4-mhv bevestigd.

De enquêtes werden klassikaal afgenomen om er zeker van te zijn dat de leerlingen de vragen individueel beantwoordden en zich niet lieten beïnvloeden door anderen.

Om de verwerkingslast aanvaardbaar te houden, hebben we van de ingevulde enquêtes willekeurig per klas 25 vragenlijsten bewerkt en voor ons onderzoek gebruikt. In totaal deden er 219 leerlingen mee aan ons onderzoek.

Resultaten

Beginnend met de aantrekkelijkheid van de lessen Duits, blijkt dat 20,1% van de leerlingen graag de lessen Duits volgt, 24,7% niet en de rest maakt het niet zoveel uit. Bijna de helft van de leerlingen (48,9%) vindt het belangrijk om de Duitse taal te leren. 14,7% vindt het belangrijk om naast de taal ook informatie over de bevolking en het land te leren, 40,6% staat daar neutraal tegenover en 44,7% vindt dit niet belangrijk.

Wat de docent betreft, vindt 81,4% van de leerlingen dat hun docent enthousiast over Duitsland is; 36,7% vindt dat de docent een gevoel van enthousiasme kan overbrengen en 27,8% zegt het niet te weten.

Als we naar de mate van contact met Duitsland of Duitsers kijken, dan valt op dat meer dan de helft (55,6%) van de scholieren helemaal geen contact met Duitsland of Duitsers heeft. Van de 21,5% die familie heeft in Duitsland, heeft 73,6% meer dan een keer per jaar contact. 25,6% heeft kennis in Duitsland, waarvan 65,9 % een keer per jaar contact heeft. 77,2% is ooit een keer in Duitsland geweest, waarvan 9,6% op schoolreis. 56,7% zou Duitsland graag (nog een keer) willen bezoeken. 13,7% heeft ooit briefcontact met een Duitstalige gehad.

20,4% van de leerlingen wil graag in de nabije toekomst contact hebben met Duitse jongeren, 38,4 % wil dit niet en 41,2 % weet het niet. De meeste leerlingen (30,7 %) willen graag chatten of e-mailen met Duitse jongeren, 23,9% kiest voor een groepsvakantie in Duitsland, en 20,2% wil graag deelnemen aan een uitwisselingsprogramma van school.

Waar halen leerlingen hun informatie over Duitsland vandaan? De vier meest genoemde informatiebronnen zijn, in volgorde van populariteit: de televisie (77,5%), kranten (52,8%), ouders (51,2%) en de geschiedenislessen (47,7%). Wat de belangrijkste informatiebron, de televisie, betreft zegt 0,9% meer dan vier uur per week naar Duitse tv-programma's

te kijken. 21,2% kijkt een tot vier uur per week, terwijl 56,2% nooit naar Duitse tv-programma's kijkt. 17,4% van de kijkers kijkt naar films en 17% naar series. 6,5% kijkt naar actualiteitenprogramma's.

Op de vraag in hoeverre de oorlog van invloed is op de beoordeling van de oosterburen antwoordt 16,6% van de leerlingen dat deze een grote rol speelt, voor 34,1% is dat matig het geval en bij 41,9% speelt de oorlog geen rol.

Wat de algemene houding tegenover Duitsland betreft, zegt bijna de helft (48,8%) geheel neutraal tegenover Duitsland te staan, 39,8% van de leerlingen bestempelt deze houding als positief en 2,7% als zeer positief, maar daar staat tegenover dat 9,1% een zeer negatieve houding tegenover Duitsland aanneemt.

Bij het opschrijven van de karaktereigenschappen van de typische Duitser werd deze door 42,5% met (zeer) positieve eigenschappen geassocieerd en door 9,1% met negatieve, terwijl 48,4% een neutrale houding uitte (voor voorbeelden van neutrale, positieve en negatieve uitspraken over Duitsers zie het kader elders in dit artikel).

Involed van de verschillende factoren op de houding tegenover Duitsland en de Duitsers

Uit ons onderzoek blijkt dat er geen significante verschillen in de houding van meisjes of jongens ten opzichte van Duitsland bestaan

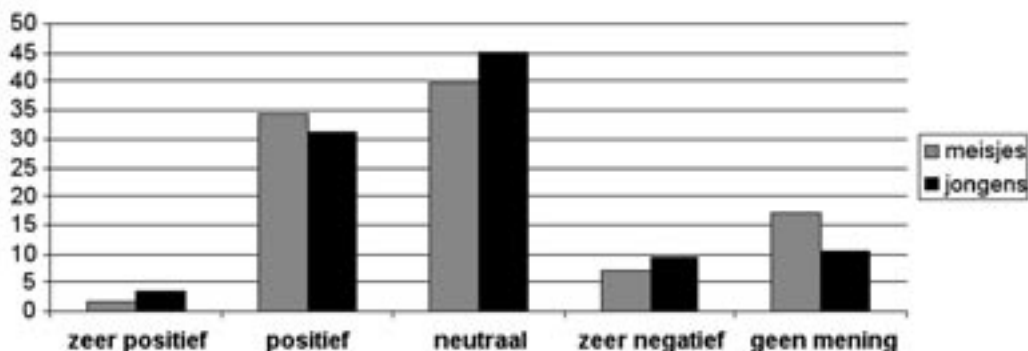
(zie figuur 1).

Kijken we naar de leeftijd van de leerlingen, dan is er wel sprake van significante verschillen: onder de 17 leerlingen met een zeer negatieve houding tegenover Duitsland zijn zeven 14- en zeven 15-jarigen (zie figuur 2).

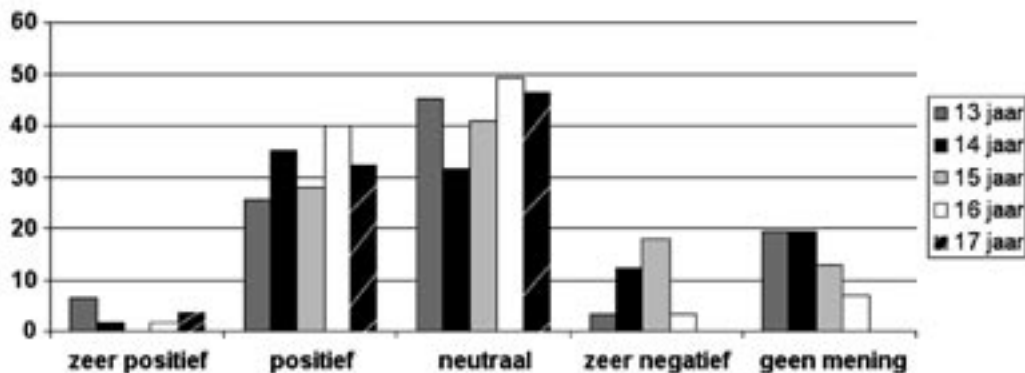
Wat het niveau betreft, zijn er ook significante verschillen aanwijsbaar. Zo blijkt dat van de 17 leerlingen die een zeer negatieve houding tegenover Duitsland hebben, er 12 in een 2-mavoklas zitten. Van verdere significante verschillen tussen havo- en vwoleerlingen en tussen tweede- en vierdeklassers is geen sprake (zie figuur 3).

Er was geen invloed van de docent op de houding van de leerlingen vast te stellen. Kijken we naar het contact, dan is dat wel het geval. Van de 17 leerlingen, die een zeer negatieve houding tegenover Duitsland hebben, hebben 15 leerlingen nog nooit contact gehad met Duitsers. Van de 38 leerlingen, die matig tot zeer veel contact met Duitsland hebben, is er maar één die een negatieve houding heeft (zie figuur 4).

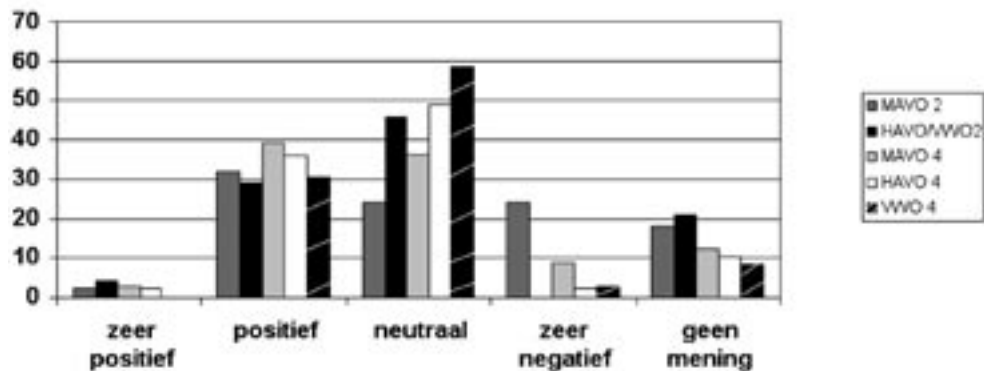
Wat de feitenkennis betreft, weet 93,2% wat de hoofdstad van Duitsland is, kent 45,9% de naam van de bondspresident, weet 29,1% in welk jaar Oost- en Westduitsland herenigd zijn, weet 16,4% hoeveel inwoners Duitsland heeft en kent 5,6% de naam van de bondspresident. 9,7% van de bevroegde leerlingen moest het antwoord op alle zeven kennisvragen schul-

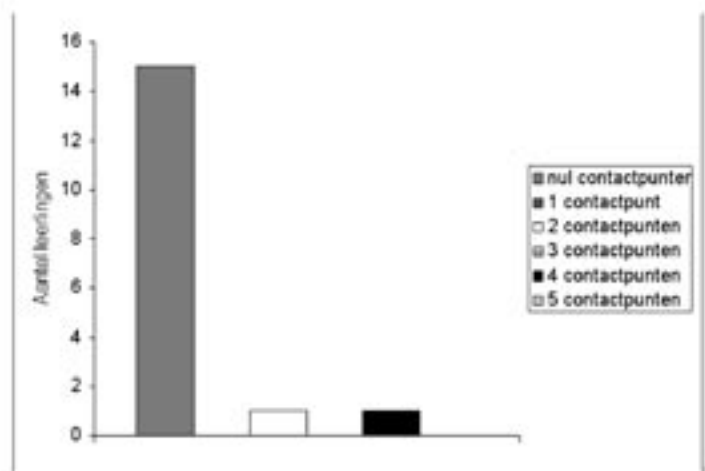
Figuur 1. Houding tegenover Duitsland en de Duitsers van jongens en meisjes (in %).

Figuur 2. Houding tegenover Duitsland en de Duitsers, naar leeftijd (in %).

Figuur 3. Houding tegenover Duitsland en de Duitsers, naar niveau (in %).

Figuur 4. Aantal leerlingen met een zeer negatieve houding tegenover Duitsland in relatie tot aantal contactpunten (0 contactpunten = geen contact, 5 = zeer veel contact).

Voorbeelden van positieve uitspraken over Duitsers

- gezellig, lekker eten, vriendelijk, spontaan
- gevoel voor kwaliteit
- netjes, beschaafd
- schoon, correct en duidelijk, vriendelijk, behulpzaam
- beleefd, gezellig, enthousiast
- blank, slim en efficiënt
- ze maken best wel goeie thrillers
- goede sporters
- meestal positief denkend
- avontuurlijk, meelevend, openlijk
- positief, gedisciplineerd en rustig
- levensgenieter en eerlijk
- behulpzaam, gastvrij, vrolijk

Voorbeelden van negatieve uitspraken over Duitsers

- Ze eten knakworst, zijn dik en drinken heel veel bier, ze scheren zich nooit en hebben sociale contacten beperkt tot het leven in een kroeg. Veel leven in een caravan en ze zijn bijna allemaal arm en ze aanbidden Adolf Hitler.
- lelijk, okselhaar, ze eten veel braadworst en drinken veel bier en ze zijn een beetje dik
- oersaai, domme mensen
- irritant, krenterig
- lui, lopen achter met de mode
- agressief, nationalistisch

- egoïstisch, racistisch
- onbeschaafd, asociaal, grof, lelijk (vooral de jongens), overdreven, geen modegevoel
- saai, doet niet aan uitstapjes
- humorloos, discriminerend
- hard pratend, erg dogmatisch in zijn opvattingen en vrij streng
- ouderwets
- veel vet eten
- bierbuiken
- pervers, gemeen en intolerant
- stug, gesloten, bazig, en sommige hebben kapsnes
- strenge samenleving met een lelijke taal
- doorzettend, koppig, fanatiek, vals als het moet, en gemeen
- ze zien er niet uit

Voorbeelden van neutrale uitspraken over Duitsers

- praat Duits, woont in Duitsland, voor de rest net als Nederlanders en de rest van Europa
- dat zijn alleen maar vooroordelen
- er bestaat geen typische Duitser
- typische Duitser is onzin
- ik heb niet echt een karaktereigenschap want het zijn gewoon mensen.
- zijn hetzelfde als iedereen anders
- ze leven ongeveer net als de mensen in Nederland

dig blijven, terwijl 40,1% één vraag goed wist te beantwoorden. Niemand beantwoordde alle zeven vragen correct, zes vragen werden goed beantwoord door 0,8 %. Een verband tussen feitenkennis en houding kon niet worden vastgesteld.

Discussie

We willen vooropstellen dat de onderzoeksresultaten natuurlijk niet gegeneraliseerd kunnen worden, omdat deze gebaseerd zijn op onderzoek op slechts twee scholen, zodat

het hier geen random steekproef betreft. Desondanks zijn de resultaten interessant.

De leerlingen van de twee onderzochte scholen staan minder negatief ten opzichte van Duitsland en Duitsers dan verwacht. De meerderheid van de leerlingen heeft een neutrale of positieve houding. In ons onderzoek blijkt de docent niet van invloed te zijn op de houding van de leerlingen. Leerlingen die veel contact met Duitsland en zijn bewoners hebben, staan positiever tegenover Duitsland. Leerlingen die het minst contact hebben, zijn het meest negatief. Feitenkennis staat in onze

studie niet in verband met de houding tegenover Duitsers.

Een opvallende uitkomst van de enquête is dat de algemene houding tegenover Duitsland tamelijk positief is. Kijken we echter naar de concrete karaktereigenschappen die de leerlingen de Duitsers hebben toegeschreven, dan wordt deze positieve houding gerelativeerd. Iets meer dan een derde van de leerlingen heeft 'de typische Duitser' met duidelijk negatieve kenmerken omschreven. Dit is moeilijk in overeenstemming te brengen met de 7,8% die aangaf een negatieve houding ten opzichte van Duitsland en zijn bewoners te hebben. Hoe is dat te verklaren? Het is opvallend dat bij de omschrijvingen van 'de typische Duitser' voornamelijk gebruik gemaakt werd van stereotypen en clichés. Het gaat daarbij om uitingen die betrekking hebben op de eet- en drinkgewoontes van Duitsers, op hun uiterlijk en op algemene kenmerken van het type 'gastvrij' of 'arrogant'. We vermoeden dat de open vraag uitlokt tot clichématig denken en tot het kritiekloos overnemen en herhalen van stereotype beelden. Bij een volgend onderzoek zou de vraag anders gesteld moeten worden, omdat het door de formulering van de vraag voor de leerlingen makkelijk was een ongenueanceerd, generaliserend beeld te geven.

In tegenstelling tot de eerste Clingendaelstudie was bewust gekozen voor opname van een open vraag om de leerlingen te dwingen een eigen antwoord te bedenken en zich niet te laten beperken door gegeven antwoordmogelijkheden. Blijkbaar zijn de stereotypen zo vast verankerd dat bij een open vraag uiteindelijk dezelfde antwoorden gegeven worden als bij de gesloten vragen van het Clingendaelonderzoek.

Concluderend kunnen we zeggen dat de jongeren over het algemeen wel een neutrale tot positieve houding ten opzichte van Duitsland hebben, maar dat zij bij het omschrijven terugvallen in clichés en stereo-

typen. Maar ook hier omschrijft uiteindelijk 45% van de leerlingen 'de typische Duitser' als positief of neutraal.

De algemene visie dat de beeldvorming van de scholieren voor een groot deel door de docent beïnvloedt wordt, konden we niet bevestigen. Blijkbaar speelt het geen rol of de docent zijn enthousiasme op de leerlingen over kan brengen of niet, een positievere kijk op de Duitsers ontwikkelen leerlingen daarvoor niet.

'Kontakt mit Deutschen [spielt] eine offensichtlich ganz zentrale Rolle beim Zustandekommen des Bildes von Deutschen [...] die Wahrscheinlichkeit eines weniger negativen, realistischeren Bildes ist recht groß.' (Renckstorf en Lange 1990, 54).

Ons onderzoek toont duidelijk een relatie tussen de mate van contact met Duitsers en het Duitslandbeeld aan. Maar de stelling 'hoe meer contact een leerling met Duitsers heeft, hoe positiever zijn houding is', is niet bewezen. We kunnen niet vaststellen of een leerling meer contact heeft, omdat hij een positiever beeld heeft; misschien werkt het juist andersom: de leerling heeft dankzij het positieve Duitslandbeeld meer contact met het land. Ook andere factoren kunnen een rol spelen: zo hebben leerlingen met Duitse ouders vaak meer contact en een positiever Duitslandbeeld. Dit resultaat komt overeen met de uitkomsten van Renckstorf en Lange (1990).

Wat betekent dat voor onze lespraktijk? Docenten en scholen moeten er versterkt voor zorgen dat de leerlingen de mogelijkheden krijgen contact met de 'oosterburen' op te nemen. Dat kan via e-mail of chatprojecten met Duitse leerlingen (volgens de enquête de op twee na populairste manier van contactwens), of via uitwisselingsprogramma's van school.

'Didaktisch bedeutet dies eine

Lernerorientierung, die von der rein kognitiven Wissensvermittlung abrückt und verstärkt die subjektiven und emotionalen Komponenten des kulturellen Fremdverstehens einbezieht.' (Behal-Thomsen, Lundquist-Mog en Mog 1993, 7).

De leerling kan individueel door het persoonlijk beleven van de andere cultuur een oordeel vormen dat niet op geselecteerde informatiebronnen, zoals media, berust. We konden geen relatie tussen feitenkennis en houding ten opzichte van de Duitsers vaststellen. Het aantal leerlingen dat over een grote feitenkennis (meer dan vier vragen goed beantwoord) beschikte, was te klein om een representatieve uitslag te leveren.

Stereotypen zijn in het algemeen op onvolgende kennis gebaseerd: 'Schmale Informationsbasis, fehlende Distanz zum Objekt und sachfremde emotionale Einflüsse bilden die tragenden Elemente.' (Süssmuth 1995, 13). De attitude van een individu ten opzichte van een bepaald object ontstaat onder andere door dat wat hij weet (kennis en inzicht). Daarom pleiten we voor het verhogen van de kennis over Duitsland: naast taalverwerving moeten de kennis-making met de andere cultuur, de normen en waarden, de tradities en gewoontes van Duitsland een vast bestanddeel van de lessen zijn. De door ons ontworpen lessenserie *Landeskunde-Quartett* kan daartoe als voorbeeld dienen (Bendieck en Stehr 2002).

Al met al lijkt het, gegeven de grote verschillen in het Duitslandbeeld dat we bij de leerlingen op de twee scholen aantreffen, dat 'het' Duitslandbeeld onder Nederlandse scholieren niet bestaat. Uiteindelijk meenden we echter - in vergelijking met de Clingendael-studies - een positieve ontwikkeling te bespeuren

LITERATUUR

Behal-Thomsen, H., Lundquist-Mog, A. & Mog, P. (1993). *Typisch deutsch? Arbeitsbuch zu Aspekten deutscher Mentalität*. Berlin.

Bendieck, B. & Stehr, M. (2002). Spelen met de bondspresident of wat heeft feitenkennis met kwartetten te maken? *Levende Talen Magazine*, 89, 7, 22-23.

Dekker, H., Aspeslagh, R. & Winkel, B. (1997). *Burenverdriet. Attituden ten aanzien van de lidstaten van de Europese Unie*. Leiden.

Dekker, H. & Olde Dubbelink, T. (1995). *Duitsland-beeld 1995. Verslag van een onderzoek naar beelden en houdingen ten aanzien van EU-landen en -volkeren, en Duitsland in het bijzonder, van Nederlandse scholieren in 1995*. Leiden.

Jansen, L.B. (1993). *Bekend en onbemind. Het beeld van Duitsland en Duitsers onder jongeren van vijftien tot negentien jaar*. Den Haag: Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael'.

Linthout, D. (2000). *Onbekende burenen*. Amsterdam, Antwerpen.

Renckstorff, K. & Lange, O. (1990). *Niederländer über Deutsche. Eine empirische Studie zur Exploration des Bildes der Niederländer von Deutschen*. Nijmegen.

Süssmuth, H. (1995). *Deutschlandbilder in Europa. Internationale Kommunikation und Nationenimage*. Bonn.